YURIDIK DISKURSNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Risqulova Shohsanam Avazbek qizi
NamDU mustaqil tadqiqotchisi
Ingliz tili fani o'qituvchisi
University of Business and Science
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.22876822

Annotatsiya. Maqolada yuridik diskursning aniqlik va bir ma'nolilik talabi, terminologik tizimi, performativligi, shaxssizligi hamda sintaktik murakkabligi misollar asosida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, yuridik matndagi ataylab qoldirilgan noaniqlik, modallik vositalari, yozma va og'zaki janrlar farqi hamda tilni soddalashtirish harakati yoritiladi.

Kalit so'zlar: yuridik diskurs, huquqiy matn, termin, performativlik, modallik, shaxssizlik, sud nutqi, yuridik tarjima.

Yuridik diskurs – huquq sohasida, ya'ni qonun ijodkorligi, sud jarayoni, shartnoma tuzish va huquqiy maslahat berish vaziyatlarida amal qiladigan nutqiy faoliyat majmuidir. U institutsional muloqotning eng qat'iy tartibga solingan turlaridan biri hisoblanadi: bu yerda kim, qachon, qanday shaklda gapirishi yoki yozishi oldindan belgilab qo'yilgan. P.Tiersma yuridik tilni asrlar davomida shakllangan alohida tizim sifatida ta'riflaydi va uning ko'plab xususiyatlari tarixiy sabablarga ega ekanini ko'rsatadi [Tiersma, 1999, 314-b].

Yuridik diskursning eng muhim belgisi – aniqlik va bir ma'nolilikka intilish. Huquqiy matnda so'zning noto'g'ri talqin qilinishi jiddiy moddiy va ijtimoiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun bu yerda ko'p ma'noli birliklardan qochiladi, tushunchalar matnning o'zida ta'riflanadi («ushbu qonunda quyidagi atamalar qo'llaniladi...»), sinonim o'rniga bir xil so'z qayta-qayta takrorlanadi. Boshqa uslublarda takror kamchilik sanalsa, yuridik matnda u aniqlikni ta'minlovchi vosita hisoblanadi.

Ikkinchi belgi – terminologik tizimning mustahkamligi. «Da'vogar», «javobgar», «sudlanganlik», «majburiyat», «jinoyat tarkibi» kabi atamalar qat'iy huquqiy mazmunga ega bo'lib, ularni kundalik ma'noda tushunish xatoga olib keladi. Yuridik terminlarning bir qismi kundalik tildagi so'zlar bilan bir xil shaklga ega, lekin mazmuni undan farq qiladi: masalan, «ayb» so'zining huquqiy talqini kundalik tushunchadan ancha tor va aniq. D.Mellinkoff bu holatni yuridik tilning asosiy qiyinchiliklaridan biri sifatida baholagan [Mellinkoff, 1963, 526-b].

Uchinchi belgi – performativlik. J.Austin ko'rsatganidek, ayrim jumlalar voqelikni tasvirlamaydi, balki uni yuzaga keltiradi [Austin, 1962, 168-b]. Yuridik diskurs aynan shunday jumlalarga boy: «hukm qilinsin», «da'vo qanoatlantirilsin», «shartnoma bekor qilinadi», «tomonlar quyidagilarga kelishib oldilar». Bunday iboralar tegishli shaxs tomonidan, tegishli tartibda aytilganda huquqiy oqibat keltirib chiqaradi. Shu ma'noda yuridik matnda til bevosita harakatga aylanadi.

To'rtinchi belgi – shaxssizlik va umumiylik. Qonun matni muayyan kishiga emas, cheksiz sondagi noma'lum shaxslarga qaratiladi. Shuning uchun unda aniq shaxs o'rniga umumlashtirilgan atamalar («shaxs», «fuqaro», «tomon», «mansabdor shaxs») va majhul nisbatdagi qurilmalar («javobgarlikka tortiladi», «belgilangan tartibda amalga oshiriladi») ustunlik qiladi. Muallif shaxsi esa butunlay ko'rinmaydi: matn muayyan kishining emas, davlat organining nutqi sifatida taqdim etiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Beshinchi belgi – modallik vositalarining o'ziga xos taqsimoti. Yuridik matn, avvalo, majburiyat, ruxsat va taqiqni ifodalaydi. O'zbek tilidagi huquqiy matnlarda bu «shart», «majbur», «huquqiga ega», «taqiqlanadi», «yo'l qo'yilmaydi» kabi birliklar orqali, ingliz tilida esa an'anaviy «shall» va zamonaviy matnlarda «must» yordamida beriladi. Bu vositalarning noto'g'ri tanlanishi normaning kuchini o'zgartirib yuboradi, shu bois yuridik tahrirda ular alohida diqqat bilan tekshiriladi.

Oltinchi belgi – sintaktik murakkablik. Yuridik matnda bir gap bir necha ergash gapdan iborat bo'lishi, shart va istisno qurilmalarini o'z ichiga olishi odatiy hol: «agar ... bo'lsa, ... bundan mustasno holatlar bundan istisno». Buning sababi bitta gapda huquqiy normaning barcha shartlari va istisnolarini qamrab olishga intilishdir. Shuningdek, matn sanash va bandlarga ajratish orqali tuziladi, moddalar, qismlar va bandlarning raqamlanishi esa matnga havola qilishni osonlashtiradi [Bhatia, 1993, 246-b].

Yuridik diskursning paradoksal xususiyatlaridan biri – aniqlikka intilish bilan bir qatorda ataylab qoldiriladigan noaniqlikning mavjudligi. «Oqilona muddat», «asosli sabab», «jiddiy zarar» kabi baholovchi tushunchalar qasddan umumiy shaklda beriladi, chunki qonun oldindan barcha hayotiy vaziyatlarni sanab o'tolmaydi. Bunday birliklar sudga har bir ishning holatidan kelib chiqib qaror qabul qilish imkonini beradi. Demak, yuridik matnda aniqlik va moslashuvchanlik o'rtasida doimiy muvozanat izlanadi [Solan, 1993, 218-b].

Yuridik diskursning yozma va og'zaki shakllari sezilarli farq qiladi. Qonun, shartnoma va sud qarori qat'iy qolipga ega yozma janrlar bo'lsa, sud majlisidagi so'roq, guvoh ko'rsatuvi, advokat va mijoz suhbati og'zaki hamda dialogik xarakterga ega. Og'zaki janrlarda ishtirokchilar o'rtasidagi tengsizlik yaqqol ko'rinadi: savol berish huquqi bir tomonga tegishli bo'ladi, javob beruvchi esa savol qolipiga bog'lanib qoladi. J.Gibbons bunday muloqotda savolning tuzilishi guvoh javobiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatgan [Gibbons, 2003, 337-b]. So'nggi o'n yilliklarda yuridik tilni soddalashtirish harakati kuchaydi. Uning maqsadi – huquqiy matnni mazmunini buzmagan holda o'rtacha o'quvchi uchun tushunarli qilish: uzun gaplarni bo'lish, ortiqcha qoliplardan voz kechish, faol nisbatni ko'proq qo'llash. M.Coulthard va A.Johnson ta'kidlashicha, huquqiy matnning tushunarliligi adolatli sud muhokamasining amaliy sharti hisoblanadi [Coulthard, 2007, 237-b]. Ayni paytda soddalashtirish aniqlikka zarar yetkazmasligi kerak, bu esa yuridik tahrirning asosiy qiyinchiligidir.

Yuridik diskursning milliy-huquqiy tizim bilan bog'liqligi tarjimada alohida muammo tug'diradi. Bir tildagi atama boshqa tilda to'liq mos ekvivalentga ega bo'lmasligi mumkin, chunki uning ortida boshqacha huquqiy institut turadi. Shu sababli yuridik tarjimada so'zma-so'z muvofiqlik emas, huquqiy mazmunning tengligi asosiy mezon sifatida qaraladi. Bu esa tarjimondan til bilimidan tashqari ikkala mamlakat huquq tizimi haqida tasavvurga ega bo'lishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yuridik diskurs aniqlik, bir ma'nolilik, performativlik, shaxssizlik, modal qat'iylik va sintaktik murakkablik kabi belgilar birligi bilan ajralib turadi. Bu belgilar tasodifiy emas, balki huquqiy matnning vazifasidan – xulq-atvor qoidasini aniq belgilash va uni majburiy qilishdan kelib chiqadi. Yuridik diskursni tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish qonun ijodkorligi sifatini oshirish, huquqiy matnlarni tarjima qilish va fuqarolarning huquqiy savodxonligini ta'minlash uchun amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Austin J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 168 p.
2. Bhatia V.K. Analysing Genre: Language Use in Professional Settings. – London: Longman, 1993. – 246 p.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Coulthard M., Johnson A. An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence. – London: Routledge, 2007. – 237 p.
4. Gibbons J. Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Justice System. – Oxford: Blackwell, 2003. – 337 p.
5. Mellinkoff D. The Language of the Law. – Boston: Little, Brown and Company, 1963. – 526 p.
6. Solan L.M. The Language of Judges. – Chicago: University of Chicago Press, 1993. – 218 p.
7. Tiersma P.M. Legal Language. – Chicago: University of Chicago Press, 1999. – 314 p.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.